

Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius 1698. évi kiadatlan levele az erdélyi örmény egyházi vizsály kivizsgálása ügyében²

Kevés olyan bécsi apostoli nuncius volt, aki hivatali ideje során annyira behatóan és sokat foglalkozott az erdélyi örménység egyházi ügyeivel, mint Andrea Santacroce³ (1656–1712) bécsi (korábban varsói) nuncius (1696–1700), Seleucia in Isauria (*in partibus infidelium*) címzetes érseke. A most kiadásra kerülő latin nyelvű irat a közelmúltban került elő Rómából, az Apostoli Szentszék missziókat koordináló intézményének, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának⁴ (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) történeti levéltárából. Magát a dokumentumot Andrea Santacroce nuncius látta el kézjeggyével, azonban Francesco Antonio Bertini (1658–1726), a bécsi apostoli nunciatura általános ügyhallgatója és egyszersmind „irodaigazgatója” fogalmazta meg latin nyelven, majd miután ellenjegyezte, eljuttatta Rómába. A levél tartalma szoros összefüggésben állt az 1697-ben Besztercén kirobbant örmény egyházi vizsállyal, amely az 1689. évben Lemberg városában megkötött egyházi unió eltérő értelmezéséből adódott.⁵ A most kiadásra kerülő dokumentum tehát a fent említett szentszéki szerv általános üléseihez (*Congregatio Generalis, Congregazione Generale*) kapcsolódó iratok sorozatából került elő, ahol egy adott missziós ügy kapcsán beérkező eredeti leveleket tanulmányozta a nevezett szentszéki intézmény vezetősége (*Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali*).⁶

A dokumentumot aláírásával ellátó Andrea Santacroce egy nevezetes arisztokrata család sarjaként 1656. november 22-én látta meg a napvilágot Rómában. A család számos, nagy befolyással rendelkező főpapot adott a római katolikus egyháznak. A későbbi bécsi nuncius egyházi karrierje 1689-ben vett nagy lendületet. VIII. Sándor pápa (1689–1691) ekkor nevezte ki a Seleucia in Isauria címzetes érsekének, és Varsóba ren-

¹ Nagy Kornél PhD, tudományos munkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete.

² Jelen témában a 2004-ben, a 2006-ban, a 2008-ban, a 2010-ben és a 2018-ban adományozott Klebelsberg Kunó-ösztöndíjak jóvoltából végeztem római és vatikáni levéltári kutatásokat. Támogatásukat ezúton is köszönöm. Mindezeket túl szeretném őszinte hálámat kifejezni Balla Lóránt, Glüick László, Mihalik Béla Vilmos, Siptár Dániel, Szabó András Péter és Tóth Gergely klasszika-filológus, irodalomtörténész, valamint levéltáros és történész kollégáknak, akik észrevételeikkel, kritikai megjegyzéseikkel és tanácsaikkal segítették e forráskiadást.

³ A nevezett főpap neve kétféleképpen, Santa Croce (latinul: *Sancta Crucius*), illetve Santacroce formában ismeretes az írott forrásanyagban. Jelen közleményünkben ez utóbbi, egybeírt változatot használjuk.

⁴ A továbbiakban a szentszéki intézményre a Propaganda Fide elnevezést használjuk.

⁵ APF SOCG Vol. 532. Fol. 472r.

⁶ TÓTH, 1994, 28–30; TÓTH, 2002–2008, I, 62; TÓTH, 2004, 843–892; KOVÁCS, 2006, 49–52.

delte apostoli nunciussnak a hivataláról leköszönő Giacomo Cantelmi/Cantelmo (1645–1702) caesareai címzetes érsek helyére.⁷ 1696-ban XII. Ince pápa (1691–1700) bécsi apostoli nunciussnak nevezte ki, és eme hivatalát az 1700. év januárjáig látta el.⁸ 1699. november 14-én ugyancsak XII. Ince pápa bíborossá kreálta őt, és kardinális (bíborosi) egyháza a római Santa Maria del Popolo bazilika lett. Majd az 1700. évben a pápai kinevezés értelmében Viterbo és Toscanella püspöki hivatalát látta el érseki rangban 1712. május 10-én bekövetkezett haláláig.⁹

Santacroce apostoli nuncius egy nagyon fontos és izgalmas időszakban került Varsóból a császárvárosba. Az idő tájt már javában zajlott Magyarországnak az oszmán török iga alóli felszabadítása. Ezen túlmenően ekkor próbálták meg kinevezni Illyés András (1637–1712) püspököt az 1601 óta vikáriusok által kormányzott erdélyi egyházmegye élére.¹⁰ Sőt, Santacroce nuncius hivatala idején vette kezdetét az erdélyi románság egyházi uniója (1697–1701), és a 17. század végén nagy lendülettel folytatódott a felső-magyarországi unitus ruténség egyházi életének, illetve a munkácsi görög-katolikus püspökségnek az újjászervezése, De Camellis József János (1641–1706) püspök vezetésével.¹¹

A nunciussnak az erdélyi örményekkel fennálló kapcsolata ugyanakkor még mindig kevésbé közismert a kutatások számára. Santacroce velük még varsói apostoli nunciussként került közelebbi kapcsolatba. Egyrészt lelkesen támogatta az erdélyi örmények katolizációjában elévülhetetlen érdemeket szerző, moldvai születésű örmény unitus miszisionárius – mint a leMBERGI Örmény Kollégium (*Collegium Armenum*) és a római Collegium Urbanum egykori növendéke –, Oxendio Virziresco (1654–1715) püspöki jelöltségét, amit külön is nyomatékosított a Propaganda Fidéhez eljuttatott jelentésében. Sőt ebben a levelében annak a véleményének is hangot adott, hogy az Apostoli Szentszéknek Oxendiót püspökként és apostoli vikáriusként nemcsak Erdélybe, hanem Moldvába is delegálnia kellene az ottani keleti hitű örmény közösség katolizálása céljá-

⁷ APF SOCG Vol. 512. Fol. 223v–224r.; APF SOCG Vol. 531. Fol. 298r–v., Fol. 308r.; APF LDSC Vol. 82. Fol. 5r.; APF CP Vol. 29. Fol. 613r–617r.; HC, 1952, 133, 141, 283; PETROWICZ, 1988, 15–18, 27, 48, 50, 41–43, 87–95, 98.

⁸ Santacroce nuncius 1696. február 12-én vette át hivatalát Bécsben. Erről bővebben: APF ASC Vol. 66. Fol. 185r–v.; APF SOCG Vol. 525. Fol. 57r., Fol. 68r.; APF SOCG Vol. 532. Fol. 412r.; APF SOCG Vol. 533. Fol. 196r–203v.; ELTE EKK CH Cod. 13. pag. 108–152.; PL AEV SPK No. 303.

⁹ Andrea Santacroce nunciusról bővebben: HC, 1952, 352, 417.; SQUICCIARINI, 1998, 149–151; GALLA, 2010, 151, 154.

¹⁰ Illyés püspök két rövid kísérletet leszámítva az akkori vallási állapotok miatt nem tudta tartósan megvetni a lábát Erdély területén. APF ASC Vol. 74. Fol. 55r–v.; APF SOCG Vol. 526. Fol. 275r–v.; APF SOCG Vol. 535. Fol. 1r–3v.; HC, 1952, 385; GALLA, 2005, 271; NAGY, 2012, 156–157, 177–178, 187, 201; MIHALIK, 2018, 283–304.

¹¹ APF CP Vol. 100. Fol. 86r–88v.; APF SC FGCDSTU Vol. 1. Fol. 123r–127v., Fol. 129r–132v., Fol. 133r–138v.; APF SC FUT Vol. 3. Fol. 98r–v.; ELTE EKK CH. Cod. 21. pag. 227–238.; ELTE EKK CH Cod. 24. pag. 28–33., pag. 34–35., pag. 36–37., pag. 179–181., pag. 183–186., pag. 233–241., pag. 247–253.; PL AEV ARER No. 1840/1.; PL AEV SPK No. 339/1–10., No. 340/1–4.; Bővebben: HODINKA, 1909, 325–326, 400–408, 431–434, 451–452, 461–514; MIRON, 2004, 37–45; VÉGHSEÖ, 2011, 117–126; MIHALIK, 2017, 229–242.

ból.¹² Amikor pedig törekvése sikerrel járt, 1691. július 30-án Vardan Hunanean¹³ (1644–1715) örmény unitus érsekkel együtt ő szentelte fel latin és örmény unitus rítus szerint a leMBERGI Szent Istenszülő Mennybemenetele (*Mayr Tačar Verapoxman Astwacacni Srboyn*) érseki főszékesegyházban pártfoglaltját az erdélyi örmények címzetes püspökévé.¹⁴ Sőt, ugyancsak varsói nunciusként többször támogatta pénzügyileg Oxendio püspököt. Különösen, amikor 1694-ben a csíkszépvízi örmények közül sokakat az Erdélybe betörő krími tatárok rabszíjra vetettek. Más szóval, a nuncius pénzbeli adománnyal segítette a fogságba kerültek kiváltását.¹⁵ Ezen túlmenően Andrea Santacrocé – immáron bécsi apostoli nunciusként – az 1696. év nyarán már régi ismerőseként fogadta a Bécsbe látogató erdélyi örmény unitus püspököt. Ugyanis Kollonich Lipót (1631–1707) bíboros, esztergomi érsekkel együtt komoly politikai és diplomáciai támogatást nyújtott Oxendio Virziresco püspöknek, hogy az erdélyi örmények számára I. Lipót (1657–1705) császárnál és királynál kieszközölje a szamosújvári uradalom megszerzését.¹⁶

A forrás egy vizsgálóbizottság felállításáról, hatásköréről és annak feladatairól számol be, amelynek oka Oxendio Virziresco püspök és az erdélyi örmény klérus (név szerint két áttért besztercei örmény pap, Elia Mendrul és Andrea Alacz) között 1697-ben kirobbant viszály volt. A konfliktus eredendően az 1689. évi egyházi unió eltérő értelmezéséből fakadt, ami miatt már korábban, 1691–1693 között is éles konfliktus alakult ki a nevezett püspök és az unitus hitű klérus, valamint a közösség tagjai között is.¹⁷ A bajok abban gyökereztek, hogy Oxendio püspök egyházi neveltetéséből adódóan a latinizáció és latin rítus feltétlen híve volt. Ezzel ellentétben az erdélyi örmény klérus az örmény egyházi hagyományok megtartása mellett tartott ki, amelyet a püspök szakadár-ságnak és eretnekségnek titulált. Ráadásul a püspök mindezek mellett kifogásolta, hogy az erdélyi örmény unitus klérus tagjainak túlnyomó többsége házasságban élt. A püs-

¹² APF SOCG Vol. 510. Fol. 96r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 140r.

¹³ Jelen közleményben szereplő örmény nevek és fogalmak esetében a nemzetközileg elfogadott klasszicizáló átírási szabályzatot (az úgynevezett Hübschmann–Meillet–Benveniste–Dumézil szisztémát) követtük.

¹⁴ APF SOCG Vol. 510. Fol. 95r.; APF LDSC Vol. 80. Fol. 4r., Fol. 13v–14r., Fol. 64v–65v., Fol. 74v–75r., Fol. 86v–87r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 146r–v., Fol. 261r–v.; ALIŠAN, 1896, 128; RÖŠK’AY, 1964, 187.

¹⁵ APF ASC Vol. 65. Fol. 263r–266v.; APF LDSC Vol. 83. Fol. 248r., Fol. 253v., Fol. 255r–v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 350r–v., Fol. 369r.; APF CU Vol. 2. Fol. 156r–v.

¹⁶ A szamosújvári uradalmat az örmények csak a Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711) követően, 1712-ben „foglalják majd el” ténylegesen. Erről bővebben: APF ASC Vol. 66. Fol. 155r–v., Fol. 191r–v.; APF ASC Vol. 82. Fol. 144r.–147v., Fol. 443r–v.; APF SOCG Vol. 520. Fol. 286r–287r.; APF SOCG Vol. 524. Fol. 363r–v., Fol. 364r–v., Fol. 366r–v.; APF SOCG Vol. 525. Fol. 111r–v., Fol. 112r–v.; APF SOCG Vol. 572. Fol. 278r–280r.+Fol. 281v., Fol. 282r–v., Fol. 283r–284v., Fol. 285r., Fol. 287r–288v., Fol. 289r., Fol. 290r–292r.; APF SOCG Vol. 580. Fol. 559r., Fol. 560r–565v., Fol. 566r–569v.; APF SOCG Vol. 583. Fol. 211r–v., Fol. 212r.; APF SOCG Vol. 591. Fol. 121r., Fol. 122r., Fol. 123r–124r.+Fol. 126v.; APF LDSC Vol. 83. Fol. 22v–23r.; APF LDSC Vol. 84. Fol. 6v–11r.; APF LDSC Vol. 85. Fol. 81r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 268r., Fol. 368r–369v., Fol. 374r–375v., Fol. 406r–v., Fol. 407r–v., Fol. 408r–409v., Fol. 411r–v., Fol. 434r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 151r., Fol. 152r.; MNL OL F 46 No. 1698: 238.; MNL OL F 234 XII ½ Fasc. 2. Litt. A.; RÖŠK’AY, 1964, 197–198, 201.

¹⁷ Oxendio Virziresco püspök missziójáról és az erdélyi örmény egyházi unió háttéréről bővebben: NAGY, 2013, 17–27.

pök a papokat válásra akarta kényszeríteni. Az erdélyi örmény papság viszont ellenállt Oxendio ebbéli szándékának, és emiatt patthelyzet alakult ki. Végül a püspök a Propaganda Fidéhez fordult. A szentszéki missziós szerv azonban helytelenítette Oxendio kifogását. A bíborosok úgy döntöttek, hogy az áttért örmény papok továbbra is házasságban élhetnek feleségükkel. Ezt azzal indokolták, hogy az erdélyi klérus tagjai az egyházi unió előtt is már házasságban éltek, és felesleges bolygatni ezt a kérdést. Továbbá a püspök figyelmét felhívták arra is, hogy 1689-ben a lemergi örmény unitus érsekség főegyházmegyei zsinatán a tanácskozó egyházi emberek engedélyezték az örmény unitus papoknak a felszentelés előtti házasságát, illetve az áttért örmény papok házas státusát.¹⁸ Ezért arra kérték a püspököt, hogy ezeket az irányelveket tartsa szem előtt, mert a nevezett zsinati végzéseket az Apostoli Szentszék is elfogadta és jóváhagyta.¹⁹ Azonban a szempontokat Oxendio püspök továbbra sem volt hajlandó figyelembe venni. Emiatt az erdélyi örmény közösségen belül az indulatok és feszültségek megmaradtak.

Az 1697. év elején Oxendio Virziresco püspök a besztercei és az ebesfalvi örmény papokkal került újból szembe. Egyrészt ismételten azt kifogásolta, hogy az örmény papok még mindig házasságban élnek, ami véleménye szerint nem egyeztethető össze a római katolikus tanítással. Másrészt a püspök véleménye szerint a papok csak látszólag voltak katolikusok, valójában titkon a régi örmény monofizita eretnekségnek hódoltak, továbbá nem latin nyelven miséztek, hanem óörményül (*grabar*) és a régi pogány eredetű Örmény Kalendáriumot (*T'omarac'oyc' Hayoc'*) használták. Oxendio püspök név szerint a besztercei Elia Mendrul (1630–1701) főesperest (*awagerēc'*), valamint az úgyszintén besztercei illetőségű Andrea Alacz (1631–1698), Elia Theodorowicz és Yovhannēs Naxšun besztercei és petelei örmény papokat, illetve az ebesfalvi Vardan Potoczky szerzetest, vardapetet²⁰ nevezte meg főkolomposokként.²¹ Hozzá kell tennünk, hogy a nevezett papok vitték Lembergbe az 1689. év február havában Elia Mendrul főesperes vezetésével azt a népes erdélyi örmény delegációt, amelyik a közösség és a maguk nevében letette a katolikus hitvallást Vardan Hunanean érsek kezébe és hivatalosan is ki mondták a vallási egyesülést Rómával. Sőt a felbujtónak tartott Elia Mendrul még keleti hitű örményként 1668-ban menekült Moldvából Erdélybe.²²

¹⁸ APF ASC Vol. 59. Fol. 83r., Fol. 167r–v.; APF CP Vol. 29. Fol. 361r–367v., Fol. 613r–616v., Fol. 617r–618r., Fol. 634r–635v., Fol. 636r., Fol. 638r–640v.; APF SOCG. Vol. 503. Fol. 15r.; APF SOCG. Vol. 504. Fol. 104r–v.; APF SOCG. Vol. 587. Fol. 47r–51r.; ASV ANVAR. Vol. 107. Fol. 151r–152v., Fol. 154r–155v.

¹⁹ APF ASC Vol. 61. Fol. 84r–87r.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 97r.–98r.; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 180r., Fol. 181r.; APF SC FA Vol. 219r.; ELTE EKK CH Cod. 21. pag. 83–84,

²⁰ Középpersza (*pehlevi*) kölcsönzés a ó-, vagy klasszikus (*grabar*) és modern örmény (*ašxarhabar*) nyelvben. Tudós szerzetes pap, a teológia tudora jelentéssel az örmény apostoli (keleti) és az örmény katolikus, vagy másik néven az örmény unitus egyházban.

²¹ APF ASC Vol. 67. Fol. 303r–v.; APF SOCG Vol. 529. Fol. 272r–273v.; APF LDSC Vol. 86. Fol. 267r–v.; APF LDSC Vol. 87. Fol. 8v–9v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 159r–160v.; NAGY, 2009, 953–954; NAGY, 2012, 162; NAGY, 2017, 108–109.

²² GYÖKPL PT No. I/1.; ՐՕՏԿՂԿ, 1964, 186.

A megvádolt örmény papok visszautasították a püspök vádjait, és válaszlevelükben Oxendio Virziresco zsarnoki vezetési stílusát és korrupciógyanus ügyleteit emelték ki. Sőt azzal is megvádolták a püspököt, hogy az erdélyi örmény egyház vagyónát kisajátította magának.²³ A papok ebben az ügyben ugyancsak levelet fogalmaztak meg Giovanni Antonio Davia (1660–1740) varsói apostoli nunciussnak, Théba címzetes érsekének, illetve Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érseknek is, akik nem sokkal később értesítették e konfliktusról a Propaganda Fidét.²⁴ Oxendio Virziresco tagadta ezeket a vádakokat, és az általa eretnokséggel vádolt papok ármányának tartotta, szerinte ezzel akarták elvonni a figyelmet „istentelen” hitükről. Ezért válaszul a püspök 1697 tavaszán elnökletével egy vizsgálóbizottságot állított fel, ami azt volt hivatott feltárni, hogy milyen mértékben élnek eretnokségben az általa bevádolt örmény papok. Azonban a sebtében felállított bizottság nem érte el a kívánt eredményt, és csakhamar fel is oszlatta magát. Ráadásul a nevezett örmény papok a püspök idézése ellenére meg sem jelentek a bizottság előtt. Ezért 1698 kora tavaszán a püspök felvette a kapcsolatot Santacroce nunciussal, aki nem sokkal később levélben értesítette a Propaganda Fidét a fejleményekről.²⁵

Oxendio püspök ráadásul ezzel nagyobb felháborodást keltett az erdélyi örmény közösség körében, és így a lakosság jelentős része a megvádolt papok oldalára állt. Sőt az erdélyi örmény kolóniák (*galut'k'*) többsége, mint például Bátos, Ebesfalva, Görgényszentimre, Gyergyóremete vagy Petele a püspök egyházpolitikája miatt visszamondta az 1689. évi egyházi uniót.²⁶ 1697 késő nyarán az erdélyi örmény közösség világi vezetői küldöttséget menesztettek Lembergbe Vardan Hunanean unitus érsekhez, ahol bepanaszolták a püspököt. A delegátusok a hittagadásokért egyedül Oxendio püspököt hibáztatták, akinek türelmetlen egyházpolitikája, pénzügyi visszaélései és szünni nem akaró állandó gyanakvása vezetett a bajok elharapódzásához. A küldöttek részéről ezen túlmenően felmerült Oxendio püspök alkalmatlansága is. Ezt követően maga az érsek fogalmazott meg levelet a Propaganda Fidéhez, állásfoglalást és útmutatást kérve a bíborosoktól.²⁷ Viszont időközben az egyik bevádolt pap, Andrea Alacz eltávozott az

²³ Ráadásul 1697-ben báró Altorjai Apor István (1638–1704), Erdély kincstartója maga is megvádolta a püspököt korrupcióval. Szerinte Oxendio Virziresco egy értékes ingatlant és birtokot szerzett meg Görgényszentimrén, amivel nem tudott elszámolni. APF ASC Vol. 66. Fol. 201r–202v.; APF SOCG Vol. 525. Fol. 111r.; Fol. 445r–448r., Fol. 450r–451v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 523r–v., Fol. 522r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 167r–168v., Fol. 172r–v., Fol. 177r–v., Fol. 180r–v., Fol. 185r–v., Fol. 208r–211v., Fol. 213r–214v., Fol. 223r.

²⁴ APF SC FA Vol. 4. Fol. 524r., Fol. 531r., Fol. 542r.

²⁵ APF SOCG Vol. 529. Fol. 266r–v., Fol. 267r–v., Fol. 269r–v., Fol. 274r–275v., Fol. 280r–v., Fol. 281r.; APF CP Vol. 31. Fol. 469r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 161r., Fol. 162r–v., Fol. 164r–v., Fol. 165r., Fol. 166r.

²⁶ APF SOCG Vol. 529. Fol. 266r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 520r–v., Fol. 525r–v., Fol. 526r–v.

²⁷ APF SOCG Vol. 532. Fol. 282r., Fol. 283r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 521r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 170r–171r.

élők sorából, és az erdélyi örmények bármiféle kézzel fogható bizonyíték nélkül Oxendio püspököt tették felelőssé a haláláért.²⁸

A Propaganda Fide ifjabb Carlo Barberini (1630–1704) bíboros-prefektus és Carlo Agostino Fabroni (1651–1727) titkár (későbbi bíboros) vezetésével először 1698 nyarán tárgyalta részletesen az Erdélyben kialakult helyzetet. Az ülésen részt vevő bíborosok szinte mindenben az örmény unitus püspöknek adtak igazat, azonban Oxendio Virzirescót nagyobb önmérséklet tanúsítására kérték. Ezt azzal indokolták, hogy ha túlságosan türelmetlenül vezet a nyáját, akkor könnyen tönkretelheti korábbi missziós munkáját és az 1689-ben tető alá hozott egyházi egyesülést is. Mindenesetre a Propaganda Fide újabb vizsgálóbizottság felállítását javasolta. A püspök esetleges felmentését pedig egyöntetűen és határozottan elvetették. Végül az ülésező bíborosok Andrea Santacroce bécsi apostoli nunciust kérték fel, hogy a Propaganda Fide nevében járjon el az ügy mielőbbi megoldása érdekében.²⁹ A nuncius a vizsgálattal Szebelébi Bertalant (1631–1708), Erdély római katolikus püspöki vikáriusát, illetve Gebhardt Kristóf (1657–1720) nagyszebeni jezsuita pátert bízta meg. A bizottság idézésére csak Oxendio püspök jelent meg, a beidézett „renitens” örmény papok, élükön Elia Mendrullal nem jelentek meg, mert elfogultnak tartották a bizottságot. Szebelébi és Gebhardt jelentésükben tisztázták a püspök személyét, és hogy a vizsály kialakulásában és elmérgesedésében Oxendio Virzirescót nem terheli felelősség, mert a gondokat az eretnek örmény papok okozták. Ugyanakkor a két egyházi személy jelentésében további vizsgálódásokra tett javaslatot Santacroce nunciussnak.³⁰

Santacroce még az általános ülés előtt puhatolózott ebben az ügyben az örmény unitus püspöknél is. Oxendio Virzirescónak 1698. április 9-i keltezéssel írt levelet, amelyben véleményét kérte, ám erre a levélre nem kapott választ a nuncius. Így maga döntött az újabb vizsgálóbizottság felállításáról. Ezért Santacroce az 1698. év augusztusában Giuseppe Maria Bonalini (1650–1703) erdélyi theatinus misszionáriussal és Csete István kolozsvári jezsuita páterrel, illetve plébánossal konzultált az ügyről. Ennek eredményeképp határoztak a bizottság felállításáról és annak összetételéről. Arról is döntöttek, hogy ha a kialakult helyzet tovább romlik, akkor a rend helyreállítása érdekében a császári katonaságot is bevetik. Ez utóbbit pedig maga Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717) császári generális, Erdély katonai parancsnoka biztosította számukra.³¹ Ezt követően levélben fordultak Kollonich Lipót esztergomi érsekhez támogatását kérve, aki ezt jóváhagyta.³² Végül a nuncius 1698 szeptemberében döntött a

²⁸ APF SC FA Vol. 4. Fol. 517r., Fol. 518r., Fol. 519r–v., Fol. 527r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 181r–v., Fol. 186r–v.

²⁹ Barberini bíboros ekkor újdonsült prefektusa volt a Propaganda Fidének, mert nem sokkal előtte, 1698. június 23-án távozott az élők sorából elődje, Angelo Paluzzi degli Albertoni-Altieri (1623–1698) bíboros. APF ASC Vol. 68. Fol. 62r–67v.; APF LDSC Vol. 80. Fol. 30r.; APF FUT Vol. 3. Fol. 13r.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 187r–v.

³⁰ AAV ANV Vol. 31. Fol. 103r., Fol. 106r.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 187r–v., Fol. 191r–v.

³¹ AAV ANV Vol. 196. Fol. 207r.–v.

³² AAV ANV Vol. 196. Fol. 192r–v.

vizsgálóbizottság felállításáról.³³ Santacroce a bizottság vezetésével Csete Istvánt és Szebelébi Bertalant bízta meg. Tagjai lettek még Antalffy János (1644–1728), Merczis Tamás (1648–1705) és Szenkes Pál jezsuita szerzetesek, valamint Giuseppe Maria Bonalini is. A most kiadásra kerülő iratot 1698. szeptember 12-i keltezéssel kapták meg.³⁴

Így az erdélyi örmény egyházi vizsály kapcsán csakhamar újabb vizsgálóbizottság állt fel, és összetétele egyértelműen a püspököknek kedvezett, hiszen a felkért egyházi személyek mindegyike jó kapcsolatban állt Oxendio Virziresco püspökkel. Sőt, ki kell mondani, hogy ennek a vizsgálóbizottságnak a munkája csakis a püspök számára kedvező eredményt hozhatott. Ennek folytán Elia Mendrulnak és társainak esélye sem maradt arra, hogy büntetlenül elkerüljék a hittagadással kapcsolatos számonkérést, illetve megvédjék a püspökkel szembeni álláspontjukat. A bizottság vezetésével megbízott Csete páter (Vizkeleti Zsigmond álnéven) neves teológusként és hitszónokként volt ismert. Titkos jezsuitaként már 1682-től Erdélyben tartózkodott, jól ismerte az örmény unitus püspököt és megfelelően értesült volt az Elia Mendrul-féle hittagadásokról, valamint általánosságban véve is az erdélyi örmény (unitus) egyházi ügyekről.³⁵ Szebelébi Bertalan 1678 óta – Damokos Kázmér³⁶ ferences szerzetes (1606–1677) halálát követően – volt Erdély római katolikus püspöki vikáriusa, és Oxendióval már 1685 óta jó kapcsolatban állt.³⁷ Antalffy János csíkszentgyörgyi plébános a későbbiekben igen komoly egyházi karriert futott be. Szebelébi Bertalan halálát követően 1709-ben ő lett Erdély következő püspöki vikáriusa, majd Mártonffy György (1663–1721) erdélyi püspök 1713. évi kinevezése után a gyulafehérvári székeséptalan nagyprépostja. Mártonffy halála után három évvel, 1724-ben lett Erdély következő katolikus püspöke, és főpapi hivatalának ideje alatt kiemelt figyelmet szentelt az erdélyi örmény unitus közösségnek.³⁸ A római születésű Giuseppe Maria Bonalini theatinus szerzetest a Propaganda Fide jelölte ki Oxendio püspök mellé, 1692 óta segítette munkáját. Bonalini rövid ideig tanított a lembergi Örmény Kollégiumban, viszont igen hosszú időt töltött a történeti Örményország területén misszionáriusként. Folyékonyan beszélt örmény, perzsa és

³³ AAV ANV Vol. 196. Fol. 194r–v., Fol. 195r–v.

³⁴ APF SOCG Vol. 532. Fol. 472r.

³⁵ Csete István SJ páteréről bővebben: APF SC FUT Vol. 3. Fol. 46r–52v., Fol. 108r–110v.; ARSI FA CB Vol. 126/I. Fol. 105r., Fol. 184r., Fol. 209r., Fol. 239r., Fol. 265r., Fol. 300r., Fol. 336r.; ELTE EKK CH Cod. 20. pag. 289–292.; ELTE EKK CH Cod. 21. pag. 77–80., 81–84.; ELTE EKK CP Cod 20. pag. 283–284+pag. 285.; PL AEV SPSZ No. 273/2.; NILLES, 1885, 916–918; GALLA, 2005, 286; TÓTH, 2002–2008, IV, 2923–2931; GALLA, 2015, 399; BALLA, 2017, 42–46.

³⁶ Damokos Kázmér obszerváns ferences szerzetest 1668-ban IX. Kelemen pápa (1667–1669) Kóron címzetes püspökének nevezte ki. Azonban a protestánsok miatt nyíltan soha nem használta püspöki címét, és egyszerű ferences szerzetesnek öltözve folytatta Erdélyben egyházi szolgálatát. Damokos Kázmérről bővebben: TÓTH, 1994, 375–393; TÓTH, 1998, 61–85; GALLA, 2005, 189–256; TÓTH, 2002–2008, IV, 2502–2505, 2517–2524, 2545–2548, 2554–2555, 2572–2573, 2726–2730.

³⁷ Szebelébi Bertalan vikáriusról: TÓTH, 2002–2008, V, 3124–3125, 3189–3190.

³⁸ Antalffy Jánosról: HC, 1952, 386; VESZELY, 1853, 363, 365–366; GALLA, 2005, 272; GALLA, 2010, 400–401.

török nyelven, és kiválóan ismerte az örmény egyházi hagyományokat.³⁹ Merczis Tamás jezsuita páter korábban Halászi István álnéven működött Erdélyben, és 1695 óta állt a gyergyószentmiklósi plébánia élén. Ő ugyancsak jól ismerte az erdélyi, különösen a gyergyói örmények egyházi viszonyait, emiatt is esett személyére Santacroce nuncius választása.⁴⁰ A bizottság tagjai közül egyedül Szenkes Pálról nem maradtak fent hitelt érdemlő adatok a rendelkezésre álló forrásanyagban és szakirodalomban.

A Csete István és Szebelébi Bertalan vezette bizottság 1698 októberében kezdte meg a munkáját és a császári katonaság segítségével végigjárták Erdély összes örmény kolóniáját, ahol erővel kényszerítették az egyházi uniót megtagadó örményeket a katolikus hitvallás újbóli letételére.⁴¹ Munkájuk egészen az 1699. év végéig elhúzódott, de a hittagadásokban főszerepet játszó Elia Mendrul papot nem tudták kézre keríteni, mert a számonkérés elől megmaradt híveivel együtt Erdélyt elhagyva Moldvába távozott, és végleg háttal fordított a katolicizmusnak.⁴² Mindenesetre az Andrea Santacroce nuncius nevével fémjelzett irat indította el azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen az erdélyi örmény közösség, még ha súlyos konfliktusok árán is, visszafordíthatatlanul katolikussá, vagy pedig unitussá lett a 17–18. század fordulóján, és ily módon teljesedett ki egyházi uniójuk.⁴³

³⁹ Giuseppe Maria Bonaliniről: APF SC FMPR Vol. 2. Fol. 315r–v., Fol. 335r., Fol. 386r–v. + Fol. 388v.; AGT CL Portfolio 2. (Folio számozás nélkül.); WELIKYJ, 1976, 79–80; PETROWICZ, 1988, 96, 99–102.

⁴⁰ Merczis István páterről: ARSI FA CB Vol. 126/I. Fol. 184r., Fol. 209r., Fol. 239r., Fol. 265r., Fol. 300r.; VESZELY, 1853, 279; MOLNÁR, 2009, 245.

⁴¹ APF ASC Vol. 69. Fol. 107r–116v.; APF SOCG Vol. 532. Fol. 434r–440r., Fol. 442r–443r., Fol. 444r–v., Fol. 449r., Fol. 455r–458v., Fol. 459r–v., Fol. 461r–463v., Fol. 466r–467r., Fol. 467r–468v., Fol. 469r–470r., 470r–471v., Fol. 480v–481r.; APF LDSC Vol. 88. Fol. 30r–31r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 592r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 212r–v.

⁴² APF ASC Vol. 69. Fol. 396r–397v.; APF SOCG Vol. 531. Fol. 237r–238v., Fol. 298r., Fol. 308r.; APF SOCG Vol. 533. Fol. 483r–v., Fol. 484r.; APF SOCG Vol. 534. Fol. 426r–v. + Fol. 427v.; APF LDSC Vol. 88. Fol. 259r–260r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 542r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 199r–200r., Fol. 201r–202r., Fol. 203r–v., Fol. 204r., Fol. 206r–v., Fol. 224r., Fol. 225r., Fol. 226r–227r., Fol. 232r–233r., Fol. 241r–v., Fol. 251r.; ELTE EKK CH Cod. 29. pag. 346.; ELTE EKK CK A Cod. 11. pag. 112.

⁴³ APF ASC Vol. 70. Fol. 103r–106v., Fol. 166r–v., Fol. 341r–346v.; APF SOCG Vol. 535. Fol. 352r–v.; APF SOCG Vol. 536. Fol. 220r–221v., Fol. 224r–225v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 615r–v.; APF CU Vol. 3. Fol. 154r–v., Fol. 613r–614v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 242r–v., Fol. 245r–246v., Fol. 248r–249v.

Forrás

Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius 1698. évi kiadatlan levele az erdélyi örmény egyházi vizsály kivizsgálása ügyében

Bécs, 1698. szeptember 12.

APF SOCG Vol. 532. Fol. 472r.

Andrea Santacroce apostoli nuncius a megnevezett egyházi személyekkel, úgymint Szebelébi Bertalan erdélyi püspöki vikáriussal, Vizkeleti/Vizkelety Zsigmond (alias Csete István) jezsuita páterrel, Kolozsvár plébánosával, Giuseppe Bonalini theatinus szerzetes-misszionáriussal, Halászi István (alias Merczís Tamás) jezsuita páterrel, Gyergyószentmiklós plébánosával, valamint Antalffy János plébánossal és Szenkes Pál jezsuita szerzetessel ismerteti az erdélyi örmények körében fennálló egyházi vizsályt. Ez egyfelől az egyházi uniót korábban elfogadó örmények, másfelől Oxendio Virziresco püspök, az erdélyi unitus hitű örmények apostoli vikáriusa között alakult ki. Az örmény papok szerint a püspök ősi egyházukat megfosztotta minden vagyonától és felszerelésétől, úgymint arany- és ezüsttárgyaiktól, amelyek hozzávetőlegesen 3000 birodalmi tallérnyi összeget tettek ki. Ezt a panaszt a püspök tagadta, mert véleménye szerint csak az egyházi vizsály tovább szítása miatt lett elterjesztve. A püspök meglátása szerint a kialakult konfliktus mögött két megátalkodott örmény hittagadó pap, név szerint Elia Mendrul és Andrea Alacz áll, akik sokakat csábítottak vissza az erdélyi örmények közül a régi eretnek hitre. Emiatt a Propaganda Fide az ügy kivizsgálását kívánja lefolytatni, és ezért egy bizottságot szeretne kirendelni e vitáról, hogy alapos vizsgálatot folytassanak le, és az erről készült okiratot mielőbb juttassák el Rómába. Ezért a nuncius 1698. április 9-i keltezésű levelében még arra kérte Oxendio püspököt, hogy a maga részéről is nevezzen meg olyan alkalmas személyeket, akiket a leendő bizottságba delegálhat, de erre ő nem kapott tőle konkrét választ. A nevezett ügy megoldása érdekében, a további halogatások elkerülése végett a nuncius jelen irattal a fent említett erkölcsileg feddhetetlen és nagy tudású egyházi személyeket kéri fel a bizottsági munkára. Azt is javasolja nekik, hogy ők a bizottság mellé titkárt is nevezzenek ki, vagy ha nem tudnak erre a feladatra alkalmas személyt fellelni, akkor keressenek maguknak, azonban a leendő titkár tevékenysége kizárólag csak erre a bizottsági munkára terjedjen ki. A nuncius arra is kéri a tagokat, hogy a vizsgálatok során szerezzenek tanúkat mind az örmények, mind a más ajkiak köréből. Majd latin nyelven foglalják össze ténykedésüket, és küldjék el neki. Santacroce nuncius azt is hozzáteszi, hogy a bizottság munkájában nem lehet akadály az, ha valamelyik tag halaszthatatlan vagy törvényes ok miatt távol marad a bizottság munkájától.

Andreas Sanctacrucius,⁴⁴ Dei et Apostolicae Sedis Gratia, Archiepiscopus Seleuciensis,⁴⁵ Servi Dei Nostri Domini Innocentii,⁴⁶ Divina Providentia Papae XII. Praelatus Domesticus, et Assistens, Eiusque, et Dictae Sanctae Sedis, apud Sacram Caesaream Maiestatem Leopoldum⁴⁷ in Imperatorem Electum, nec non per Germaniam,⁴⁸ Hungariam,⁴⁹ Bohemiam,⁵⁰ Croatiam,⁵¹ Austriam,⁵² Styriam,⁵³ Carinthiam,⁵⁴ Carnioliam,⁵⁵ Tyrolim,⁵⁶ Goritiam,⁵⁷ Universumque Romani Imperii Districtum, cum facultate Legati de Latere Nuntius.

Dilectis Nobis in Christo Admodum Reverendo Domino Bartholomeo Sebelebi⁵⁸ Vicario Generali, Reverendis Patribus Sigismundo Vizkelety⁵⁹ Societatis Iesu, Parocho Claudiopolensi,⁶⁰ Iosepho Bonalini⁶¹ Clericorum Regulari Ordinis Theatinorum,⁶² Missionario apud Armenos in Transilvania, Patri Stephano Halazi⁶³ Societatis Iesu,

⁴⁴ Andrea Santacroce (1656–1712) Seleucia in Isauria címzetes (*in partibus infidelium*) érseke, bécsi apostoli nuncius 1696 és 1700 között. 1690–1696 között a varsói apostoli nunciatúra élén állt. Később bíboros, majd Viterbo (*Viterbo e Tuscania*) püspöke (érseki minőségben).

⁴⁵ Seleucia in Isauria. Ma Silifke városa Törökországban.

⁴⁶ XII. Ince (1691–1700) pápa. Született Antonio Pignatelli (1615–1700) néven.

⁴⁷ I. Lipót (1657–1705) császár és király.

⁴⁸ Német-római Birodalom.

⁴⁹ Magyar Királyság.

⁵⁰ Cseh Királyság.

⁵¹ Horvát Királyság.

⁵² Ausztria.

⁵³ Stájerország (Steiermark, Štajerska, Štajersko).

⁵⁴ Karintia (Kärnten, Koroška).

⁵⁵ Krajnai Örgrófság. Ma nagyobbik része Szlovéniában, kisebbik része Ausztriában található.

⁵⁶ Tirol.

⁵⁷ Ma város és egyúttal tartomány. A város Olaszországhoz tartozik, míg az egykori tartományon Olaszország és Szlovénia osztozik. Szlovénul: Gorica, olaszul: Gorizia, németül: Görz, friuli nyelven: Gurize. Goritia egykoron Görz és Gradisca grófságokkal képezett tartományt. Az 16. század óta egészen 1920-ig a Habsburg Birodalom, majd Osztrák Császárság, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alá tartozott.

⁵⁸ Szebelébi/Szebellébi Bertalan (1631–1707). 1678–1707 között Erdély római katolikus püspöki vikáriusa.

⁵⁹ Vizkeleti/Vizkelety Zsigmond (1648–1718). Erdélyben működő titkos jezsuita szerzetes misszionárius, író és hitszónok. Valódi neve Csete István, Kolozsvár római katolikus plébánosa.

⁶⁰ Kolozsvár (németül: Clausenburg), Kolozs vármegye. Ma Cluj-Napoca, Románia.

⁶¹ Giuseppe Maria Bonalini (1650–1703) örmény, perzsa, valamint török nyelven kiválóan beszélő theatinus szerzetes, misszionárius, oktató és hitszónok. Oxendio püspök segítője. 1692-től haláláig tevékenykedett Erdélyben az örmények körében.

⁶² A theatinus rend egyik hivatalos latin elnevezése. Olaszul a szerzetesrend neve: *Chierici Regolari*. A dokumentumban a theatinusokat jelölő CR (= *Ordo Clericorum Regularum vulgo Theatinorum*) rövidítés van, és ezt feloldottuk. A rend másik kevésbé hivatalos neve kajetánus rend, amelyet alapítója, Thienei Szent Kajetán (*Gaetano Thiene*) (1480–1547) után neveztek így.

⁶³ Halászi/Halazy István SJ (1648–1705). Erdélyi titkos jezsuita szerzetes, Gyergyószentmiklós római katolikus plébánosa. Valódi neve Merczis Tamás volt.

Parocho Sancti Nicolai in Giorgio,⁶⁴ Patri Ioanni Antalf⁶⁵ et Paulo Zenkes⁶⁶ eiusdem societatis /Iesu/⁶⁷ salutem in Dominio sempiternam.

Noverint Admodum Reverenda Dominatio Vestra et Reverendae Paternitates Vestrae, quod alias pro parte Armenorum Sacrae Romanae Ecclesiae unitorum, in istis⁶⁸ partibus degentium, variae propositae fuerunt querelae Sacrae Congregationi de Propaganda Fide⁶⁹ adversus Reverendissimum Dominum Auxendium Virzirescum⁷⁰ Episcopum Aladiensem,⁷¹ Vicarium Apostolicum ibidem, exponendo, quod ipsi⁷² variis⁷³ modis taliter ab eodem affliguntur, iniuriantur ac scandalizantur, ut plures inter illos ad se eliberandos⁷⁴ a tali iugo et tot angustiis debuerunt Religionem Catholicam deserere, et se apud haereticos recipere; quodque ab eodem Episcopo antiquae illorum Ecclesiae spoliatae fuerint omnibus suppelletilibus ac piorum ex voto sacris oblationibus, tam in auro, quam in argento, ad summam usque trium millium Imperialium, e contra vero pro parte praedicti Episcopi asseritur, praemissa omnia falsa esse, et insubsistentia et tantum animo calumniandi proposita, opera et consilio durorum sacerdotum Armenorum, nempe Eliae Mendrul⁷⁵ et Andreae Alacz⁷⁶ notorie Apostatarum, ut ipse ait, et populum ad seditionem commoventium. Quapropter eadem Sacra Congregatio /de Propaganda Fide/⁷⁷ praemissorum omnium veritatem indagare cupiens, ut desuper opportunas, et prout iuris erit, et iustitiae, provisiones capere valeat, nobis commisit mediantibus

⁶⁴ Gyergyószentmiklós (németül: Niklasmarkt, örményül Jürjöv), Hargita vármegye. Ma Gheorgheni, Románia.

⁶⁵ Antalfy János (1644–1728) Csíkszentgyörgy római katolikus plébánosa. 1708–1716 között erdélyi római katolikus püspöki vikárius. 1716–1724 között gyulafehérvári nagyprépost. 1724-től haláláig erdélyi római katolikus püspök.

⁶⁶ Adatot a nevezett jezsuita páteréről nem találtunk.

⁶⁷ Kiegészítés.

⁶⁸ Javítva: A szövegben: „itis”.

⁶⁹ Hitterjesztés Szent Kongregációja. Az Apostoli Szentszék missziókat koordináló és felügyelő szerve. 1622-ben alapította XV. Gergely (1621–1623) pápa *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bullája alapján. Erről bővebben: APF CU Vol. 1. Fol. 1r–27v.

⁷⁰ Javítva. A szövegben az olaszos Virziresco változat van megadva. Oxendio Virziresco (1654–1715) moldvai születésű erdélyi örmény egyházi ember. 1690-től az erdélyi örmények apostoli vikáriusa (*vicarius apostolicus ad Armenos per Transylvaniam*) és egyúttal Aladia címzetes (*in partibus infidelium*) püspöke. 1674–1678 között a lembergi Örmény Kollégium, majd 1678–1681 között a római Collegium Urbanum növendéke. 1685-től tartózkodik Erdélyben az erdélyi örmények között, 1687-től apostoli adminisztrátor, 1707–1708-ban átmeneti jelleggel Erdély római katolikus püspöki vikáriusa. 1712–1713-ban megbízott erdélyi római katolikus püspök.

⁷¹ Aladia. Ma Killalach település Írország területén.

⁷² Javítva. A szövegben: „ipsis”.

⁷³ Javítva: A szövegben: „varis”.

⁷⁴ Javítva. A szövegben: „eliberando”.

⁷⁵ Elia Mendrul (*Elia K'ristosaturean Méntrul*) főesperes (*awageréc'*) (1630–1701). Moldvai születésű hittagadó örmény pap. A néhai Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i (1610–1686) örmény apostoli püspök vikáriusa (*telapah*) volt. 1668–1699 között Beszterce örmény egyházi elöljárója.

⁷⁶ Andrea Alacz (*Andrea Alačean*) (1631–1698) hittagadó moldvai születésű örmény pap. Az irat keletkezésekor már nem volt az élők sorában.

⁷⁷ Kiegészítés.

specialibus literis, quatenus aliquem iudicem partibus non suspectum deputaremus ad effectum compilandi super praemissis diligentem processum, illumque subinde ad eandem Sacram Congregationem /de Propaganda Fide/⁷⁸ remittendi. Nos itaque ea, quo par est, reverentia mandatis dictae Sacrae Congregationis /de Propaganda Fide/⁷⁹ parere cupientes requisivimus, mediantibus nostris litteris de dato diei IX. Aprilis dicto anno Reverendissimum Dominum Auxendum Virziresco, quatenus unum vel plures viros, sibi bene visos et idoneos pro dicta deputatione facienda nominaret, sed nullum desuper obtinuimus responsum. Quocirca ne diutius res tanti momenti protrahatur, Admodum Reverendam Dominationem Vestram et Reverendas Paternitates Vestras, nobis de integritate, scientia, prudentia et religiositate optime commendatas, et tanquam omni exceptione maiores, neutri partium iure suspectas, deputandas esse censuimus, prout vigore praesentium auctoritate nobis delegata et Apostolica, qua vigore legationis nostrae in his partibus fungimur in Dei Nomine deputamus, mandantes vobis, quatenus assumpto aliquo publico notario, si eius copia haberi poterit, sin minus, eo per vos deputato, ad quem finem omnem necessariam et opportunam facultatem ad hunc actum tantum tribuimus, inquisitionem super praemissis instituatis, testes tam ex Natione Armena quam alios quoscunque iudicio vestro idoneos et non suspectos, ad vos vocando, illosque medio iuramento super adiunctis articulis vel interrogatoriis examinando, et eorum dicta in scriptis in idiomate latino redigendo processumque taliter formatum ad nos in forma authentica remittentes, absentia unius vel plurium Vestrum legitime impeditorum⁸⁰ executione praemissorum facienda non obstante. Dantes vobis ad praemissa omnia necessariam et opportunam facultatem, necnon mandantes omnibus, et singulis, praecipue vero dicto Reverendissimo Domino Auxendio Virziresco, quatenus vos pro legatione ad hunc actum ut supra deputatos recognoscant, nullum impedimentum praestent, sed potius cum debita promptitudine huic Apostolicae dispositioni morem gerant et pareant, non obstantibus et caetera. Datum Viennae⁸¹ ex Palatio Apostolico Nostrae solitae residentiae die XII Mensis Septembris Anno Domini MDCXCVIII.

Andreas Sanctacrucius
Archiepiscopus Seleuciae
Manu Propria

Franciscus Bertinicus⁸²
Auditor Generalis et Cancellarius
Manu Propria

---

⁷⁸ Kiegészítés.

⁷⁹ Kiegészítés.

⁸⁰ Javitva. A szövegben „impeditis”.

⁸¹ Bécs (Wien, Ausztria).

⁸² Francesco Antonio Bertini (1658–1726) pap, orvos, a bécsi apostoli nunciatúra általános ügyhallgatója (*auditor generalis, auditore generale*) és egyúttal a nunciatúra ügyvivője, azaz kancellárja volt 1696–1700 között.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AAV Archivio Apostolico [= Segreto] Vaticano, Vatikánváros (Vatikán)
- ANV Archivio della Nunziatura in Vienna
Vol. 31, 196.
- ANVAR Archivio della Nunziatura in Varsavia
Vol. 107.
- AGT Archivio Generale dei Teatini, Róma (Olaszország)
- CL Collegio di Leopoli
Portfolio 2.
- APF Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Róma (Olaszország)
- ASC Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide
Vol. 59, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 82.
- CP Congregazioni Particolari
Vol. 29, 31, 100.
- CU Collegio Urbano
Vol. 1, 2, 3.
- LDSC Lettere e Decreti della Sacra Congregazione
Vol. 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88.
- SC Scritture riferite nei Congressi
- FA Fondo Armeni
Vol. 4.
- FGCDSTU Fondo Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania ed Ungheria
Vol. 1.
- FMPR Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni
Vol. 2.
- FUT Fondo Ungheria e Transilvania
Vol. 3.
- SOCG Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali
Vol. 503, 504, 510, 512, 514, 520, 524, 525, 526, 529, 532, 531, 533, 534, 535, 536, 572, 580, 583, 587, 591.

ARSI FA CB	Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma (Olaszország) Fondo Austria. Catalogi Breves Vol. 126/I.
ELTE EKK CH CK A CP	Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Kézirattár, Budapest (Magyarország) Collectio Hevenesiana Cod. 13, 20, 21, 24, 29. Collectio Kaprinayana. Első Sorozat Cod. 11. Collectio Prayana Cod. 20.
GYÖKPL PT	Gyergyószentmiklósi Örménykatolikus Plébánia Levéltá- ra, Gyergyószentmiklós – Gheorgheni (Románia) A Plébánia története No. I./1.
MNL OL F 46 F 234	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (Magyarország) Gubernium Transilvanicum Levéltára, Ügyiratok No. 1698: 238. Erdélyi Fiskális Levéltár XII ½ Fasc. 2. Litt. A.
PL AEV ARER SPK SPSZ	Prímási Levéltár, Esztergom (Magyarország) Archivum Ecclesiasticum Vetus Acta Religionario–Ecclesiastica et Religionaria No. 1840/1. Sub Primatae Kollonich No. 303., No. 339/1–10, No. 340/1–4. Sub Primatae Széchényi No. 273/2.

*

- ALIŠAN
1896
Kamenic': Taregirk' Hayoc' Lebastani ew Rumeniyoj [A Kamienieci Krónika: avagy a romániai és a lengyelországi örmények évkönyve], ašx. Lewond ALIŠAN, Venetik, Mxit'arean Tparan, 1896.
- BALLA
2017
BALLA Lóránt: *Csete István kéziratoss predikációi és Gyalogi János-féle kiadásai: eredetiség, fordítás, közvetítés a kora-újkori jezsuita predikációkban*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2017. (Doktori dolgozatok, 20.)
- GALLA
2005
GALLA Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben*, sajtó alá rendezte FAZEKAS István, Budapest–Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, Vol. 2.)
- GALLA
2010
GALLA Ferenc: *Pápai kinevezések és felhatalmazások. Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*, sajtó alá rendezte: TUSOR Péter – TÓTH Krisztina, Budapest–Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Gondolat Kiadó, 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae, Vol. 3.)
- GALLA
2015
GALLA Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*, sajtó alá rendezte: FAZEKAS István, Budapest–Róma, MTA – PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae, Vol. 11.)
- HC
1952
Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, Vol. 5. (1667–1730), ed. Remigius RITZLER OFM Conv. – Pirminius SEFRIN OFM Conv., Patavii, Il Messaggero di San Antonio, 1952.
- HODINKA
1909
HODINKA Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1909.
- KOVÁCS
2006
KOVÁCS Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben*, In: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*, szerk. ÓZE Sándor – KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006, 47–68. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás, 1.)

- MIHALIK
2017
- MIHALIK Béla Vilmos: *Audiencia elutasítva. A Szentszék és a bécsi udvar Georg Adam von Martinitz grófrómai követsége idején (1695–1699)*, In: *Magyarország és a Római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*, szerk. TUSOR Péter – SZOVÁK Kornél – FEDELES Tamás, Budapest–Róma, MTA – PPKE Fraknói Vilmos Római Kutatócsoport, 2017, 229–242.
- MIHALIK
2018
- MIHALIK Béla Vilmos: *A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezése*, In: *Catholice reformare: A katolikus egyház a fejedelemség korában*, szerk. DIÓSI Dávid – MARTON József, Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum Keresztény Kulturális Egyesület, 2018, 283–304.
- MIRON
2004
- Greta Monica MIRON: *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.
- MOLNÁR
2009
- MOLNÁR Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009. (TDI Könyvek, Vol. 8.)
- NAGY
2009
- NAGY Kornél: *Elia Mendrul-ügy. A beszercei örmény egyházi viszály története (1697–1700)*, In: *Századok*, 143. (2009) 4. sz. 945–974.
- NAGY
2012
- NAGY Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézete, 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)
- NAGY
2013
- NAGY Kornél: *Az erdélyi örmények vallási uniója. Oxendio Virziresco püspök portréja*, In: *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*, szerk. PÁL Emese – KOVÁCS Bálint, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Budapesti Történelmi Múzeum, 2013, 17–27.
- NAGY
2017
- NAGY, Kornél: *Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza*, In: *Erdélyi Múzeum*, 79. (2017) 1. sz. 102–117.

- NILLES
1885
Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae Sancti Stephani, Vol. 2., ed. Nikolaus NILLES, Oeniponte, Libreria Feliciani Rauch, 1885.
- PETROWICZ
1988
Gregorio PETROWICZ: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi*. Parte Terza. (1681–1951), Roma, Istituto degli Studi Ecclesiastici – Italo Orient S. Nilo, 1988. (*Studia Ecclesiastica*, 17. *Historica*, Vol. 10.)
- RŐŠK'AY
1964
Step'anos RŐŠK'AY *Žamanakagrut'iw'n kam tarekank' ekelec'akank'* [Step'anos (Step'anean) Rőšk'ay: *Kronológia, avagy egyházi évkönyvek*], ašx. Hamzasp Anton OSKEAN, Vienna, Mxit'arean Tparan, 1964.
- SQUICCIARINI
1998
Donato SQUICCIARINI: *Nunzi apostolici a Vienna*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1998.
- TÓTH
1994
Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707), ed. TÓTH István György, Budapest–Roma, Római Magyar Akadémia – Ráday Gyűjtemény – MTA Történettudományi Intézete, 1994. (*Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma – Fontes*, 1.)
- TÓTH
1998
TÓTH István György: *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalainai Isván bosnyák ferences jelentése 1638-ból)*, In: *Történelmi Szemle*, 60. (1998) 1. sz. 61–85.
- TÓTH
2002–2008
Litterae missionarium de Hungaria et Transylvania (1572–1717), I–V., szerk. TÓTH István György, Roma–Budapest, Római Magyar Akadémia – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – MTA Történettudományi Intézete, 2002. (*Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma – Fontes*, 4.)
- TÓTH
2004
TÓTH István György: *A szaggatott kapcsolat. A Propaganda és a magyarországi missziók 1622–1700*, In: *Századok*, 138. (2004) 6. sz. 843–892.

VÉGHSEŐ
2011

VÉGHSEŐ Tamás: „... mint igaz egyházi ember.” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és a 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2011. (Collectanea Athanasiana I.; Studia, Vol. 4.)

VESZELY
1860

Erdélyi egyháztörténeti adatok I., szerk. VESZELY Károly, Kolozsvár, Római Katolikus Lyceum, 1860.

WELIKYJ
1976

Litterae episcoporum historiam Ucrainiae illustrantes, Vol. 4. (1681–1710), ed. Athanasius WELIKYJ, Romae, PP Basiliani, 1976.